

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ МУЗИЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ Д. Є. ЗАДОРА»
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Циклова комісія «Хорове диригування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора
з навчально-виховної роботи
_____ Гірник М.Ю.

29 серпня 2025
Дата

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ХОРОВИЙ КЛАС

галузь знань	02 Культура і мистецтво
спеціальність	025 Музичне мистецтво
освітньо-професійний ступінь	Фаховий молодший бакалавр
освітньо-професійна програма	Музичне мистецтво

Розробник: Зюбрицька Ольга Геннадіївна, викладачка

Програму навчальної дисципліни «Хоровий клас» обговорено та схвалено на засіданні циклової комісії «Хорове диригування», протокол № 1 від 29 серпня 2025 року

Голова циклової комісії

Підпис

Шіпош В.А.

ГПБ

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни
	денна форма навчання
Кількість кредитів – 22	Курс:
	2, 3, 4
	Семестр
	3, 4, 5, 6, 7, 8
Загальна кількість годин – 660	Аудиторні заняття – <u>576</u> год.
	Аудиторні – <u>576</u> год.
	Індивідуальні заняття - год.
	Самостійна робота 84 год.
	Форма підсумкового контролю: заліки: V, VIII семестри

Статус дисципліни: обов'язкова

Мова навчання: українська

МЕТА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Метою викладання навчальної дисципліни «Хоровий клас» є художнє виховання здобувачів освіти, розширення музичного кругозору шляхом практичного вивчення кращих зразків вітчизняної та зарубіжної класики, творів сучасних композиторів, обробок українських народних пісень.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Хоровий клас» є набуття здобувачами вокально-хорових навичок; розвиток практичних навичок роботи з хором; прищеплення організаторських якостей; виховання здобувача освіти як керівника хорового колективу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач освіти повинен **знати:**

- основні принципи виконавсько-хорової майстерності; методичні прийоми роботи з хором;
- шляхи подолання вокально-технічних труднощів.

вміти:

- управляти артикуляцією і диханням;
- усвідомлено формувати голосні та приголосні звуки;
- співати в ансамблі;
- чисто інтонувати;
- читати з листа хорову партію;
- працювати з хоровою партитурою;
- образно-емоційне сприймати і передавати зміст художнього твору.

ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Попередньо здобуті знання мистецького спрямування. Навчальна дисципліна «Хоровий клас» має безпосередній зв'язок із дисциплінами музично-теоретичного циклу, а також із «Концертно-виконавською практикою», «Практикою роботи з хором», «Поставою голосу».

ПЕРЕЛІК ЗАГАЛЬНИХ (ЗК) І СПЕЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ (СК) ВИПУСКНИКА

(відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахового молодшого бакалавра):

ЗК 3 Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 6 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 8 Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях

СК 2 Здатність демонструвати достатній рівень виконавської майстерності.

СК 3 Здатність відтворювати художньо-образний зміст музичного твору у виконавській діяльності.

СК 5 Здатність демонструвати професійні навички та уміння в музично-теоретичній/виконавській/педагогічній/організаційно-творчій діяльності.

СК 7 Здатність самостійно організовувати та провадити індивідуальний та/або колективний репетиційний процес у професійній діяльності.

СК 8 Здатність оперувати професійною термінологією.

СК 11 Здатність відслідковувати і оцінювати власний прогрес та досягнення у професійній сфері, проявляти критичну самосвідомість.

СК 12 Здатність здійснюватиміжособистісну та соціальну взаємодію для досягнення професійних цілей.

СК13Здатність презентувати результати своєї творчої /педагогічної/організаційно-творчої діяльності перед аудиторією з урахуванням її специфіки.

СК 14 Здатність до професійної самореалізації.

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ЗА ДИСЦИПЛІНОЮ

Вивчення навчальної дисципліни передбачає досягнення наступних результатів:

РН 3 Грати на музичному інструменті/співати артистично, технічно, осмислено відтворюючи художньо-образний зміст музичного твору відповідно до його стильових особливостей.

РН 4 Читати та відтворювати нотний запис тексту музичного твору.

РН 13 Використовувати професійну термінологію під час виконання творчих та навчальних завдань.

РН 15 Позитивно сприймати конструктивні критичні зауваження фахівців щодо своїх навчальних та творчих результатів і використовувати їх для власного професійного розвитку.

РОЗПОДІЛ ЗАГАЛЬНОГО ОБСЯГУ ГОДИН МІЖ ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ, ПОСЛІДОВНІСТЬ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Зміст програми навчальної дисципліни

II курс

III семестр

Тема 1. Предмет та завдання навчальної дисципліни. Поняття хору.

Визначення хору у працях видатних хормейстерів-педагогів.

Типи та види хорів. Класифікація співацьких голосів за основними критеріями.

Характеристика хорових партій та голосів, що їх складають.

Виявлення типу голосу у хорових співаків, формування хорових партій.

Тема 2. Гігієна та охорона голосового апарату.

Роз'яснення здобувачам освіти усіх правил гігієни голосу й повсякденної життєдіяльності;

Виховання правильних співочих навичок і вмій.

Збереження і виконання співочого режиму.

Тема 3. Дихання – основа вокально-хорової техніки.

Поняття ланцюгового дихання у хорі, як важливого специфічного елементу хорової виразності, органічності звучання (в поєднанні зі співом на опорі дихання). Оволодіння співацьким диханням та звукоутворенням в процесі роботи над вокально – технічними вправами та нескладними хоровими творами.

Тема 4. Основи вокально-хорового мистецтва.

Ознайомлення та початкове опанування вокально-хорових навичок.

Розвиток співочих навичок за допомогою комплексу вправ.

IV семестр

Тема 1. Звукоутворення як виконавський засіб вокально-хорового мистецтва.

Фактори звукоутворення – сукупність дихального та голосового апаратів. Ознайомлення з прийомами застосування м'якої, твердої, придихової атаки звуку в залежності від характеру твору.

Тема 2. Розвиток музичного слуху у хорових співаків.

Формування у свідомості хористів звукового еталону, як основи подальшої вокальної роботи з хором. Інтонування інтервалів , як одна з основних форм роботи над розвитком гармонічного слуху. Багатоголосся та спів без супроводу у вихованні слухових навичок.

Тема 3. Загальне поняття про ансамбль в хорі.

Поняття про хоровий стрій. Унісонний ансамбль. Гармонічний ансамбль. Мелодичний та гармонічний стрій. Інтонія. Висока позиція співу - необхідна умова мелодичного і гармонічного строю в роботі над хоровими творами. Ансамблевий спів, розвиток гармонічного та мелодичного слуху.

III курс

V семестр

Тема 1. Вокальні навички і методи їх формування.

Робота над вокальними навичками, співацькою установкою, диханням, звукоутворенням, високою співацькою позицією, звуковеденням. Робота над елементами хорової звучності (хоровий стрій, ансамбль, нюанси) в хорових творах а сарелла та з супроводом.

Тема 2. Виконавські засоби виразності.

Робота над співацькою дикцією в хорі в поєднанні із засобами хорової виразності. Розвиток артикуляції і ясності вокальної мови. Тренування чіткості і швидкості артикуляції приголосних.

VI семестр

Тема 1. Вокально-хорова техніка та її значення.

Вдосконалення набутих вокально – хорових вмінь та навичок.

Застосування хоровими співаками основних засобів музично – хорової виразності : фразування, динаміки, штрихів, тембру та їх розвиток за допомогою інтонаційно - технічних вправ.

Тема 2. Засоби художньої виразності.

Досягнення виразного виконання музично – хорових засобів (динаміка, нюансування, агогіка, фразування, звуковедення, штрихи, метроритм, темп, тембр) в процесі інтерпретації хорового твору.

Тема 3. Художньо-виконавські особливості хорового твору.

Формування музично – образного мислення та розвиток естетичного сприйняття музично – хорового тексту. Удосконалення навичок самостійного опрацювання хорової партії.

IV курс

VII семестр

Тема 1. Особливості хорового тембру у відповідності з музично-образним змістом того чи іншого твору.

Володіння тембром, вміння перевтілювати і забарвлювати звук, застосування технології звукоутворення, яка базується на диханні, позиціях звуку і фонації голосових зв'язок.

Тема 2. Вокально – хорові труднощі у хорових творах.

- інтонаційні труднощі;
- метроритмічні труднощі;
- труднощі в роботі над мелодійним і гармонійним ладом;
- хоровий баланс;
- труднощі з вирівнювання тембрового ансамблю в кожній хоровій партії;
- труднощі в розподілі співочого дихання кожної хорової партії;
- штрихові труднощі;
- труднощі в роботі над темпом та агогікою;
- труднощі в роботі над динамікою й фразуванням;
- теситурні й регістрові труднощі;
- дикційні труднощі.

VIII семестр

Тема 1. Вокально - хорові особливості виконання музичного твору.

Закріплення та розвиток вокально-хорових навичок: унісон у співі а cappella; канон; вправи з елементами підголоскової поліфонії. Виразність фразування (речення), розвиток мелодії до кульмінації та закінчення. Удосконалення навичок хорового ансамблю в різних темпах та динаміці. Аналіз та сольфеджування партії твору за хоровою партитурою. Удосконалення навички точного співу за рукою диригента.

Тема 2. Художньо - виконавські особливості хорового твору.

Виразність виконання хорових творів. Художня цінність і значимість хорового твору.

Розуміння і передача стилю твору під час виконання. Закріплення правил концертного виступу. Закріплення правил публічних виступів

Тема 3. Сценічні засоби виразності хорових виконавців.

Застосування мови жестів. Вміння бути в «образі», тобто, відповідати характеру музичного твору, за допомогою жестів, міміки обличчя.

Структура навчальної дисципліни

Структура навчальної дисципліни «Хоровий клас» є особливою. Кожне заняття включає обов'язкові форми роботи: розспівка, перевірка домашнього завдання (основним критерієм, у даному випадку, є знання здобувачем освіти своєї хорової партії); розбір нових творів, практична робота здобувачів та ін.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тем	Кількість годин				
	усього	у тому числі			
		лекції	Практ.	Індив.	самостійна робота
1	2	3	4	5	6
III семестр					
Тема 1. Предмет та завдання навчальної дисципліни. Поняття хору.	4		4		-
Тема 2. Гігієна та охорона голосового апарату.	6		4		2
Тема 3. Дихання – основа вокально-хорової техніки.	38		26		12
Тема 4. Основи вокально-хорового мистецтва.	40		28		12
Підсумкове заняття:	2		2		-
Разом:	90		64		26
IV семестр					
Тема 1. Звукоутворення як виконавський засіб вокально-хорового мистецтва.	32		28		4
Тема 2. Розвиток музичного слуху у хорових співаків.	31		26		5
Тема 3. Загальне поняття про ансамбль в хорі.	25		24		1
Підсумкове заняття:	2		2		-
Разом:	90		80		10
V семестр					
Тема 1. Вокальні навички і методи їх формування.	53		48		5

Тема 2. Виконавські засоби виразності.	50		46		4
Залік:	2		2		-
Разом:	105		96		9
VI семестр					
Тема 1. Вокально-хорова техніка та її значення.	45		40		5
Тема 2. Засоби художньої виразності.	43		38		5
Тема 3. Художньо-виконавські особливості хорового твору.	45		40		5
Підсумкове заняття:	2		2		-
Разом:	135		120		15
VII семестр					
Тема 1. Особливості хорового тембру у відповідності з музично-образним змістом того чи іншого твору.	51		48		3
Тема 2. Вокально – хорові труднощі у хорових творах.	52		46		6
Підсумкове заняття:	2		2		-
Разом:	105		96		9
VIII семестр					
Тема 1. Вокально - хорові особливості виконання музичного твору.	90		80		10
Тема 2. Художньо - виконавські особливості хорового твору.	23		20		3
Тема 3. Сценічні засоби виразності хорових виконавців.	20		18		2
Залік:	2		2		-
Разом:	135		120		15
Всього:	660		576		84

Практичні заняття

Практичні заняття мають на меті набуття професійних навичок, знань та умінь здобувачів освіти хорового класу. Навчання вокально-хоровим навичкам здійснюється в процесі цілеспрямованого і систематичного розучування високохудожніх творів різних епох, стилів, жанрів.

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
III семестр		
1	Предмет та завдання навчальної дисципліни. Поняття хору.	4
2	Гігієна та охорона голосового апарату.	4
3	Дихання – основа вокально-хорової техніки.	26
4	Основи вокально-хорового мистецтва.	28
	Підсумкове заняття:	2
IV семестр		
1	Звукоутворення як виконавський засіб вокально-хорового мистецтва.	28
2	Розвиток музичного слуху у хорових співаків.	26
3	Загальне поняття про ансамбль в хорі.	24
	Підсумкове заняття:	2
V семестр		
1	Вокальні навички і методи їх формування.	48
2	Виконавські засоби виразності.	46
	Залік:	2
VI семестр		
1	Вокально-хорова техніка та її значення.	40
2	Засоби художньої виразності.	38
3	Художньо-виконавські особливості хорового твору.	40
	Підсумкове заняття:	2
VII семестр		
1	Особливості хорового тембру у відповідності з музично-образним змістом того чи іншого твору.	48
2	Вокально – хорові труднощі у хорових творах.	46
	Підсумкове заняття:	2
VIII семестр		
1	Вокально - хорові особливості виконання музичного твору.	80
2	Художньо - виконавські особливості хорового твору.	20
3	Сценічні засоби виразності хорових виконавців.	18
	Залік:	2
	Всього:	576

Самостійна робота

Самостійна робота здобувача освіти – важлива ділянка навчального процесу, яка виховує та розвиває творчу ініціативу здобувача, формує чітке уявлення про методику роботи над твором. Викладач повинен працювати над розширенням музичного світогляду здобувача освіти, розвивати у нього творчу активність і самостійність.

Самостійна робота здобувача освіти полягає у вивченні хорових партій, перевірка яких проводиться безпосередньо на уроці.

Теми самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
III семестр		
1	Гігієна та охорона голосового апарату.	2
2	Дихання – основа вокально-хорової техніки.	12
3	Основи вокально-хорового мистецтва.	12
	Разом	26
IV семестр		
1	Звукоутворення як виконавський засіб вокально-хорового мистецтва.	4
2	Розвиток музичного слуху у хорових співаків.	5
3	Загальне поняття про ансамбль в хорі.	1
	Разом	10
V семестр		
1	Вокальні навички і методи їх формування.	5
2	Виконавські засоби виразності.	4
	Разом	9
VI семестр		
1	Вокально-хорова техніка та її значення.	5
2	Засоби художньої виразності.	5
3	Художньо-виконавські особливості хорового твору.	5
	Разом	15
VII семестр		
1	Особливості хорового тембру у відповідності з музично-образним змістом того чи іншого твору.	3
2	Вокально – хорові труднощі у хорових творах.	6
	Разом	9
VIII семестр		
1	Вокально - хорові особливості виконання музичного твору.	10
2	Художньо - виконавські особливості хорового твору.	3
3	Сценічні засоби виразності хорових виконавців.	2
	Разом	15
	Всього:	84

ФОРМИ ТА ЗАСОБИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Результати навчання здобувача освіти, що відображають досягнутий ним рівень компетентності відносно очікуваних, ідентифікують і вимірюють у процесі контрольних заходів за допомогою критеріїв.

Оцінювання здобувачів охоплює низку усних, практичних контрольних процедур, які використовують відповідно до компетентнісних характеристик (знання, вміння/навички, комунікація, відповідальність і автономія) результатів навчання, досягнення яких контролюється.

Вимірювання рівня досягнення результатів навчання здійснюється експертно за критеріями.

Оцінювання результатів навчання здобувачів освіти проводиться під час проведення поточного і підсумкового контролю.

Поточний контроль проводиться у формі усного опитування на практичних заняттях вивчення хорових партій і має на меті перевірку рівня засвоєння здобувачем освіти навчального матеріалу навчальної дисципліни.

Підсумковий контроль проводиться в формі заліку, в терміни, встановлені графіком освітнього процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеному програмою навчальної дисципліни.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Оцінювання результатів поточного та підсумкового контролю здійснюється за національною (чотирибальною) шкалою:

- **«відмінно»** - здобувач освіти повністю розкрив свої природні вокально-сценічні дані: тембр, силу й рухливість голосу, образно-художнє мислення; виробив повний діапазон і згладжені регістри, відсутність будь-яких дефектів звучання й вимови та розвинене вокальне дихання; вміє самостійно виправляти проблеми чистоти інтонування; блискуче володіє різними видами техніки співу; переконливо виконує твори найрізноманітніших стилів і жанрів; точно передає драматургію твору вокально-артистичними засобами; володіє виконавською експресією; вільно читає з листа й транспонує нотний текст; знає правила організації концертної роботи, етичного поведження в хоровому колективі. Самостійна робота виконана в повному обсязі..
- **«добре»** - здобувач освіти розвинув свої природні дані, володіє артистизмом виконання, має повний діапазон голосу і згладжені регістри, розвинене вокальне дихання; чисто інтонує; добре володіє різними видами техніки співу, вимовою, читанням з листа, знає правила організації концертної роботи, етичного поведження в хоровому

колективі; Самостійна робота виконана в повному обсязі, але з незначними помилками.

- **«задовільно»** - здобувач освіти недостатньо добре володіє вокально-технічними прийомами й виконавською майстерністю; має проблеми з діапазоном, диханням, регістрами та слабкі навички виконання й читання з листа; інтонує з помилками та неточностями; знає правила етичного поводження в хоровому колективі та застосовує ці знання на практиці; Самостійна робота виконана частково.
- «незадовільно»** - у здобувача освіти - несфокусований, незібраний спів; слабе дихання; завелика вібрація і тремоляція; розширене звучання середнього відрізка діапазону та форсування його горішньої частини; плоский, „білий" звук; затиснення м'язів обличчя й корпусу; нерозбірлива дикція; погрішності вимови; відсутність чистоти інтонування; відсутність образного змісту, артистизму; Самостійна робота не виконана .

ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:

У ході навчального процесу використовується також комп'ютерна техніка, для аналізу концертно-виконавського рівня хору . Таким чином забезпечується звукове та візуальне ілюстрування кращих зразків концертних виступів видатних хорових колективів.

Репертуарний список

Твори без супроводу

1. К. Орф «Mater et Filia»
2. В. Горміс «Хмари»
3. Ф. Дуранте «Танець»
4. З. Кодай «Ave Maria»
5. З. Кодай «Esti dol»
6. Є.Козак «Як би мені черевички»
7. О.Кошиць «Дала мені мати корову»
8. Л. Холмош «Jubilate»
9. Х. Бусто «Salve Regina»
10. Г.Ляшенко «Веснянка»
11. Д. Задор «Колискова»
12. А.Некрасов «Ой виходьте дівчата»
13. А.Некрасов «Розкопаю я гору»
14. Л.Дичко «Благослови душе моя Господа»
15. Є. Станкович «Господь - то мій пастир»
16. Є. Іршаї «Земнім поклоном» 2ч. «Не предам»
17. Ф. Пуленк «Pilon lorge»

Твори з супроводом

- Й. Райнбергер Missa A-dur op.126
- Й.Брамс «Ave Maria»
- К. Сен- Санс «Ave verum» D-dur
- К. Сен- Санс «Tantum ergo»
- Дж. Каччіні «Ave Maria»
- Дж. Перголезі «Stabat Mater» (1,8,12-13чч.)
- Ш.Гуно Messa C-dur
- Ж.Бізе «Agnus Dei»
- Г.Гендель «Halleluja»
- А. Вівальді «Gloria»
- В.Моцарт «Ave verum»
- Г. Форе Messe basse
- Ф. Мендельсон «Laudate pueri» op.39 №2
- Ф.Ліст «O Filii et Filiae»
- С.Людкевич «Гагілка»
- Дж. Гершвін «Rhythm»
- С. Мартон «Tantum ergo»
- Д. Задор «Ой на плаю»
- М.Леонтович Хори з незакінченої опери На Русалчин Великдень

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бенч-Шокало О.Г. Український хорівий спів. Актуалізація звичаєвої традиції. –К.: Український світ, 2002
2. Білявський Е.Г. Засвоєння сучасної музичної мови в хорі. - К.: Музична Україна, 1984.- 40с.
3. Болгарський А., Сагайдак Г. Хорівий клас і практика роботи з хором. – К.: Музична Україна, 1987.
4. Єгоров О.М. Теорія і практика роботи з хором. – К.: Музична Україна, 2007. – 132 с.
5. Захаров А. Вокально-хорове виховання. Методичні поради.– К.: Мистецтво, 1963. – 32 с.
6. Історія хорового мистецтва: Навчально-методичні матеріали з курсу. / Уклад.Ю.М.Іванова. – Харків: ХДАК, 1998
7. Їжак В. О., Серганюк Ю. М., Серганюк Л. І. Методика аналізу хорівих творів. Івано-Франківськ, 1992.
8. Лащенко А. Хорова культура: Аспекти вивчення та розвитку. К.: Музична Україна, 1989
9. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хорівому класі. К.: Музична Україна, 1986
10. Пігров К. Керування хором. К., 1962. – 220с.

14. Коломоєць О.М. Хорознавство: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. - 168 с.
15. Костенко Л.В., Шумська Л.Ю., Шумський М.О. Хоровий клас : навч. посіб. / Л. В. Костенко, Л. Ю. Шумська, М. О. Шумський. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 372 с.
16. Л. І. Виховання ансамблю в хорі. Посібник. К.: Мистецтво,1996. – 172 с.
17. Л.В.Костенко , Л.Ю. Шумська Хрестоматія з хорознавства

Додаткова:

1. Заверуха О.Л. Вправи та вокалізи. Навчально-методичний посібник. Київ, 2009. – 60с.